

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MIK

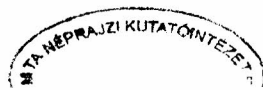
A 18.750

A NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR KISKÖNYVTÁRA

12.

BUDAPEST – GÖDÖLLŐ, 2009.

A NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR KISKÖNYVTÁRA

12.

A Györffy István Néprajzi Egyesület, a Magyar Néprajzi Társaság és a
Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar közös
kiadványa

Sorozatszerkesztő: *Ujváry Zoltán*

Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta
Deáky Zita – Nagy Pál

A szöveget fordította: *Magyar László András*

A kötet megjelenését támogatta

Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

OKM

Felelős kiadó: *Bodó Sándor*, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

Tördelte: *Könczöl Miklós*

LaTeX 2_ε [MiKTeX 2.7] rendszeren, *Times* betűkkel

Készült: Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő

Felelős vezető: *Lajos Mihály*

ISBN 978-963-06-6651-0

ISSN 1217-4769

Augustini ab Hortis Sámuel

A magyarországi cigányok
mai állapotáról, különös szokásairól és
életmódjáról, valamint
egyéb tulajdonságairól és körülményeiről
(1775–1776)

Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta
Deáky Zita – Nagy Pál

A Györfly István Néprajzi Egyesület, a Magyar Néprajzi Társaság és a
Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar közös
kiadványa

BUDAPEST – GÖDÖLLŐ, 2009.

Tartalomjegyzék

DEÁKY ZITA – NAGY PÁL Augustini ab Hortis Sámuel és a cigányok történeti-néprajzi kutatásának kezdetei	5
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS A jegyzetekben idézett munkák bibliográfiai adatokkal kiegészített jegyzéke	29
AUGUSTINI AB HORTIS SÁMUEL A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről	35
EGY NEMESASSZONY LEVELE AZ ANZEIGEN SZERKESZTŐIHEZ	303
ZUSAMMENFASSUNG	308

**MTA NÉPRAJZI
KUTATÓINTÉZETE
KÖNYVTÁRA**

LELTÁR:

30.902

Augustini ab Hortis Sámuel és a cigányok történeti-néprajzi kutatásának kezdetei

A Györffy István Néprajzi Egyesület könyvsorozatában, a Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtárában ismét egy történeti-néprajzi jellegű forrást jelentet meg. Az Egyesület hagyományaihoz híven e munkával is a Kárpát-medence népeinek néprajzi, művelődéstörténeti kérdéseivel foglalkozik. Kötetünkkel a szaktudományos kutatást kívánjuk segíteni, ugyanis Augustini ab Hortis Sámuel most magyarul megjelent munkája az első összefoglaló tudományos történeti-néprajzi munka a magyarországi cigányokról.¹

Augustini művét először szlovák kutatók adták ki 1994-ben Pozsonyban szlovák fordításban és a gót betűs német szöveg átírásával. Viera Urbancova néprajzkutató fordította le a szöveget, előszóval látta el, amihez Emilia Horvátova utószót írt.² Ezzel a kiadással először tették lehetővé, hogy ezt a szakirodalmat a kutatók szélesebb körben elérhessék, és Augustini ab Hortis Sámuel szerzőségét elismerjék ott. Magyarországon ugyanis már 1981-ben Szelestei N. László korabeli levelezések és az abH szígnő alapján azonosította Augustini ab Hortis Sámuel, mint a folyóirat munkatársát és a cigány tanulmány sorozat szerzőjét.³

A most Magyar László András kitűnő fordításában magyarul is közölt munka 40 részletben folytatásban jelent meg a Bécsben kiadott német nyelvű magyar lap, az *Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlich kaiserlich-königlichen Erbländern* (a továbbiakban *Anzeigen*) 1775–

¹ Erre a tényre Magyar László András is felhívta a figyelmet kötetében: Jacobus Thomasius – Ahasverus Fritschius – Enessey György: A cigányok. Három korai tanulmány a cigányokról. Válogatta, fordította, az előszót és a magyarázatokat írta Magyar László András. Orpheusz K. Budapest, 1998. 17.

² Samuel Augustini ab Hortis: O dnesnom stave, zvlastnych mravoch a sposobe zivota, ako aj o ostatnych vlastnostiach a danostiach Ciganov v Uhorsku. Fordította és bevezető tanulmánnyal ellátta Viera Urbancova. MTAK Bratislava Studio dd. 1994. Ismertette Niederhauser Emil – Soós István, Regio, 1996/3. 217–218.

³ Szelestei N. László: 18. századi tudós-világ III. Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és a magyarországi tudós társaság ügye (1763–1776.). In: OSZK Évkönyve 1981. Budapest.

1776-os számaiban *Von dem heutigen Zustanden, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von denen übrigen Liegenschaften und Umständen der Zigeuner in Ungarn* címmel. Augustini tényleges munkája 39 részből állt, amelyhez az *Anzeigen* szerkesztői folytatólagosan hozzátették egy ismeretlen nevű nemesasszony levelét, amit a saját birtokain élő cigányokról írt. Eltérően a szlovákiai kiadástól szükségesnek tartottuk ezt is közölni, mert szervesen kapcsolódik Augustini művéhez, és lezárja az *Anzeigen* folyóiratban a cigányság témáját.

A szlovákul és németül megjelent kötetet követi most a magyar fordítás és a folyóirat lapjai alapján az eredeti szöveg másolata. Úgy véljük, hogy e munkával hozzájárulunk a Kárpát-medencei cigányok történeti-néprajzi forrásainak feltárásához, és ezzel a magyar szaktudományos kutatások kiszélesítéséhez. Kötetünkben kiegészítjük, és részben módosítjuk Viera Urbancova és Emilia Horváthova adatait, elismerve azt, hogy Augustini életéről és életművéről nehéz adatokhoz és információkhoz jutni. Részben korrigáljuk is a szlovákiai szerzők értelmezését.

Augustini ab Hortis életrajza és tudományos munkássága

Augustini ab Hortis Sámuel Szepes vármegyei evangélikus lelkész volt, 1729-ben Nagylomnicon vagy más néven Kakaslomnicon (Velka Lomnic, Grosslomnitz) született és Szepesszombatban (Spisska Sobota, Georgenberg) halt meg 1792-ben. Életéről az utókor leginkább Jakob Melzernek a híres cipszerek életrajzáról írt munkáját használja.⁴ Részben Melzerre hivatkozik, de számos ponton kiegészíti azt Rudolf Weber, aki 1900-ban kiadta Augustini poprádi topográfiaját.⁵

⁴ Urbancova, Viera is Melzerre hivatkozott 1994. 99. Melzer, Jakob: Biographien berühmter Zipser. Kaschau, 1832. 189–191. Erre hivatkozik, de számos adattal kiegészíti Weber, Rudolf Augustini topográfiai művéhez írt életrajzi bevezetőjében. 1900. 3–8. Melzerre és Weberre az Új Magyar Életrajzi Lexikon is, 2001. I. kötet, 226.

⁵ Augustini ab Hortis: Topographische Beschreibung des Flusses Poprad oder Popper in der Zips aus dem Jahre 1782. Életrajzi bevezetővel ellátva kiadta Rudolf Weber, Késmárk, 1900.

A család eredendően Sziléziából (Schlesien) származik, egyik őse, Georg Augustini innét indult el valamikor a 16. század közepén. Híres orvosdoktorrá és természettudóssá vált Augustini Keresztély (1598–1650), Augustinus ab Hortis Sámuel dédapja. Kicsit többet kell foglalkoznunk a híressé vált dédapával és annak életével. Három okból. Ferdinánd Weber kivételével, bár ő sem hangsúlyozza határozottan, az összes történeti forrás Augustini Keresztélyt Sámuel nagyapjának tartja, ami tévedés. Másrészt a dédapa életútja, érdeklődési köre és tudományos munkássága, a tudomány kiszélesítésének és elmélyítésének igénye a dédunoka életútjában jelenik meg hangsúlyosan. Harmadsorban a család életében a 17. század első negyedétől megjelenik anyai vonalon a magyar ág, és ez is hathatósan hozzájárult az Augustini leszármazottak hungarus tudatának megéléséhez és tartásához.

Augustini Keresztély életrajzi adatait először Weszprémi István közölte részletesen a magyarországi és erdélyi orvosokról írt életrajzi munkájában 1774-ben.⁶ Augustini Keresztély Késmárkon született, német egyetemeken tanult, majd a svájci Baselben avatták orvosdoktorrá 1620-ban. Neissenben megnősült, elvette a biegi püspöki tiszttartó leányát, Elisabeth von Jonit, aki korán meghalt.⁷ Első felesége halála után Bethlen Gábor udvari orvosa lett, és Késmárkon telepedett le, majd a város főorvosává nevezték ki. 1626-ban ismét megnősült, feleségül vette Székely Baltazár leányát, Zsuzsannát, és Nagylomnicra költöztek.

A bécsi udvarral való kapcsolata összefügg anyai nagybátyjával, Dobitz Balthazárral, aki II. Rudolf udvari orvosa volt. Amikor a császár súlyos beteg lett, Augustini Keresztélyt is Bécsbe hívták, ahol meggyógyította a császárt. Sikeres gyógyítása után udvari orvosnak nevezték ki. Bécsi tartózkodása alatt 1631-ben udvari botanikus kertet alapított,

⁶ Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kövári Aladár. 1. köt. Budapest, 1960. 14–21; erre hivatkozott Melzer, J. 1832. 21–24, majd rá Weber. Mindezeket Ernyey Béla egészítette ki a Gyógyszerészi Közlönyben megjelent négy részes cikksorozatában: Ernyey Béla: Balsanum Hungaricum és Oleum Carpathicum. Gyógyszerészi Közlöny, XXV. Évf. 1909. 38. sz. 601–602; 39. sz. 615–619; 40. sz. 630–633; 41. sz. 647–649.

⁷ Weber, J. hivatkozás nélkül teljesen eltér Merzel leírásától. 1900. 3.

és ezért III. Ferdinándtól 1637-ben nemességet kapott ab Hortis előnévvel.⁸

Visszatérve Nagylomnicra 1637-ben botanikával és ásványtani kutatásokkal és gyűjtéssel kezdett foglalkozni. Bejárta a Kárpátokat, egészen Erdélyig eljutott, útjában III. Ferdinánd és II. Rákóczi György támogatta, gyűjtéséről mindkettőnek levélben számolt be.⁹

Ernyey Béla szerint Augustini már az 1630-as évek elején kezdett foglalkozni a fenyőfák természetes vagy mesterséges váladékának belsőleg is használt orvosi felhasználásával, a gyalogfenyő vagy kúszófenyő (Krummholz) olajának első előállításával, amelyet desztilláció útján az aromatikus Latsche (*Pinus montana*, vagy *Pinus pumilio*) hajtásaiból nyert (addig csak külsőleg használtak ilyen szereket). Ezek a szerek európai hírűvé váltak, és a 19. század elejéig az orvosi szerek között tartották nyilván, áruk vetekedett a keleti fűszerekével.¹⁰ 1640-ben kezdte gyártani az úgynevezett Balsamus Hungaricumot, a magyar balzsamot és a boróka-fenyőolajat, az úgynevezett Oleum Carpathicumot, a kárpáti balzsamot.¹¹ Két kéziratos munkájáról tesznek említést a források. Az első a *De gemmis Hungariae* a magyarországi (tátrai?) drágakövekről és féldrágakövekről szól, a másik a *De Balsamo Hungariae Carpathico* a híres balzsamról.

Augustini ab Hortis Keresztélynek hét fia és három lánya született. A legidősebb fia, Renatus (1627–1702) későbbi poprádi lelkész, 1659-ben elvette feleségül Mattyasovszky Krisztinát. E házasságból egy leány, Mária és egy fiú, Sámuel született (1678–1755), akik apjuk halála miatt korán árvaságra jutottak. Az árva fiút anyai nagybátyja Mattyasovszky Dávid Késmárkon, Csetneken és Debrecenben taníttatta. Később a debreceni

⁸ Weber Rudolf tévedésnek tartja Merzel és majd tőle átvéve Szinnyei életrajzi adatát, miszerint II. Ferdinánd adományozta volna Augustini Keresztélynek a nemesi címet. Weber szerint ezt III. Ferdinánd adományozta. Weber, R. 1900. 4.

⁹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I. k. Budapest, 1891. 293; némileg Szinnyeitől eltérően Weber, R. 1900. 4.

¹⁰ Ernyey B. 1909. 602; Natter-Nád Miksa: A juniperus felhasználása az ókortól napjainkig. Orvostörténeti Közlemények 2. Budapest, 1956. 42–45.

¹¹ Lásd még Z. Radwańska-Paryska, W. H. Paryski: Wielka encyklopedia tatrzańska, Wydawnictwo górskie, Poronin 1995. 37.

postahivatal írnoka, majd Károlyi gróf titkára lett. Innét állt be katonának, majd leszerelése után tért vissza Nagylomnicra, ahol teológiát kezdett tanulni. 1708-ban előbb Gerlsdorf (Gelachov. Gerlachfalva), majd két év után Poprád (Poprad, Deutschendorf) lelkésze lett.¹²

Augustini ab Hortis Sámuel elsőszülött fia volt az 1729-ben született ifj. Sámuel. Első iskoláit szülőhelyén Kakaslomnicon és Poprádon járta, majd a Rozsnyó melletti Kuntapolcára (Kunova Teplica) ment magyar nyelvet tanulni. Jakob Melzer leírása szerint Kuntapolcán a neves Hrabovszky volt a tanára, és itt ismerkedett meg Hrabovszky fiával, Sámuellel, a későbbi dunántúli püspökkel, és Perlaky Dáviddal, akikkel halálig barátok maradtak.¹³ Innét ment a lőcsei evangélikus gimnáziumba, majd azután a besztercebányai evangélikus iskolában a chronológiát és földrajzot, úgyszintén a latin és görög nyelvet tanulta. 1746-ban Eperjesen jogi tanulmányokat folytatott, majd 1754-től teológiát hallgatott a wittenbergi egyetemen és Greifswaldban, majd Berlinben folytatta tanulmányait. 1757-ben tért vissza Magyarországra. 1758-tól 1761-ig Késmárkon tanított, ahol az evangélikus gimnázium rektorhelyettese volt, míg 1761. október 13-án beiktatták szepesszombati evangélikus lelkésznek. Gyülekezetéhez tartozott még a közeli Michelsdorf (Strázsa, Sráže pod Tatran). Ezt a tisztséget haláláig töltötte be.¹⁴

A híres orvosdoktor és természetbúvár Augustini ab Hortis Keresztély dédapa hatását a 18. század végi dédunoka szellemi fejlődésére és érdeklődésére Augustini ab Hortis Sámuel ismertebb botanikai és ásványtani művei is bizonyítják. Először 1755. október 24-én védte meg disszertációját *Dissertatio de methodo generali construendi omnes aequationes algebraicas* címmel, amely Berlinben jelent meg 1755-ben. Egy évvel később Greifswaldban *Dissertatio de vocatione divina naturali* címmel

¹² Melzer J. 1832. 132–134.

¹³ Melzer, J. 1832. 189–191, szó szerint idézte ezt Weber, R. 1900. 6–7. Ezeket a feljegyzéseket más forrás nem támasztja alá, másrészt időben és térben is eltérések vannak. Ugyanis Perlaki Dávid, későbbi evangélikus lelkész és pedagógus 1754-ben született, míg a híres Hrabovszky György evangélikus lelkész 1762-ben született, és már édesapja is a Veszprém megyei Homokbögödéen volt lelkész.

¹⁴ Melzer J. 1832. 191; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I. k. 1891. 294–295.

jelent meg disszertációja. Botanikai jellegű munkája, a *Prolegomena in systema sexuali botanicorum*, Bécsben jelent meg 1777-ben.

Tudjuk, hogy nagyon értékes ásványtani gyűjteménnyel is rendelkezett, dédapja nyomán bejárta a Tátrát ő is, mindenhol a tudós szemével szemlélte a természeti és emberi világot. Kitűnő ásványtani gyűjteményt állított össze, amiért az ásványokért rajongó Mária Anna főhercegnő (1738–1789) emlékéremmel tüntette ki.

A cigányokról írt cikksorozatát követően 1782-ben írta meg a *Topographische Beschreibung Flusses Poprad oder Popper in der Zips aus dem Jahre 1782*. című munkáját.¹⁵ Ezt megelőzően szabad idejében bejárta a Poprád völgyét, topográfiai feljegyzéseket készített, és összegyűjtötte a tájról a történeti, statisztikai irodalmakat is. Topográfiája ugyanolyan alapos történeti-néprajzi jellegű munka, mint az *Anzeigen*ben megjelent cigányokról szóló sorozata. Ebben is minden esetben összevetette a történeti forrásokat a jelen (!) tapasztalataival, és jelezte az egyes csoportok nemzetiségi, nyelvi és felekezeti különbségeit, és az abból adódó kulturális eltéréseket is.

Az Anzeigen folyóirat

Az Anzeigen német nyelvű folyóirat önálló formában, magyarok szerkesztésében Bécsben jelent meg hetente, egyíves terjedelemben, negyedréti alakban 1771 júliusa és 1776 júniusa között. A lap kifejezett célja magyarországi írók és olvasók számára a közhasznot szem előtt tartva híradás és tájékoztatás volt.¹⁶ A lap megjelenésének egyik ösztönzője és hát-

¹⁵ Augustini ab Hortis: *Topographische Beschreibung des Flusses Poprad oder Popper in der Zips aus dem Jahre 1782*. Életrajzi bevezetővel ellátva kiadta Rudolf Weber, Késmárk, 1900.

¹⁶ Szelestei N. László: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690-1790. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai Új Sorozat 4. Budapest, 1989. 96–97; Kapronczay Katalin: Egy bécsi tudós társaság és folyóirata az 1770-es években (Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és az *Anzeigen*. In: Ditor ut ditem! Tanulmányok Schulteis Emil professzor 80. születésnapjára. SOM, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Egyetem, 2003. 227–244.

térben maradó szerkesztője Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) jogtudós, tudós filológus, nyelvész, 1773-tól a bécsi királyi könyvtár igazgatója, aki egyúttal egy magyarországi tudományos társaság („Societas Literaria”) megszervezésének első kezdeményezője volt még 1762-ben.¹⁷ Kollár van Swieten ajánlatára került a bécsi udvari könyvtárba, a bécsi udvar és a felvilágosult abszolutizmus feltétlen híve volt. Részt vett a Ratio Educationis megfogalmazásában is. A Bécsben 1762-1764-ben megjelent két könyvében azonban éles támadást intézett a nemesség kiváltságai ellen, valamint kifejtette, hogy az egyház felett az államnak felügyeleti joga van, valamint az egyházat alá kell vetni az állam érdekeinek. Ezért a rendek és a klérus egységesen támadta.¹⁸ Könyve és állásfoglalása miatt a politikai nyilvánosság elé nem léphetett, ezért tudományos elveit és törekvéseit követve a lap szerkesztését régi barátja, Tersztyánszky Dániel (1730–1799) szepességi nemes, Pozsonyban tanult kamarai levéltárnok, pozsonyi kamarai tanácsos vállalta. Egyébként Tersztyánszkyt 1761-től ismerte, ő vitte be az udvari könyvtárba is, és feladatokkal bízta meg.¹⁹

Kollár Ádám Ferenc és Tersztyánszky Dániel 1763-tól intenzív kapcsolatban állt Dobai Székely Sámuellel, Bél Mátyás egykori munkatársával, aki ebben az időben és később is, az *Anzeigen* kiadásakor Eperjesen élt „és jelentős oklevél- és kéziratgyűjteménnyel rendelkezett”. A tudós társaság tervezetét Kollár 1763. február 4-én kelt levelében közölte Dobaival Székellyel, aki Kollárnak is szolgáltatott adatokat tudományos munkájához. Kollár a tervezet elküldésével egyidejűleg társasági tagnak kérte Dobai Székelyt és az erdélyi Cornides Dánielt.²⁰

Az 1770-ben újra szerveződő tudós társaság²¹ tagjait eredendően szélesebb körből igyekeztek toborozni, Magyarország teljes területéről szerették volna a tudósokat megnyerni. Dobai Székely segített Kollárnak, mi-

¹⁷ Szelestei N. 1983. 418.

¹⁸ Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Akadémiai K. Budapest, 1979. 63–64; Kapronczay K. 2003. 229.

¹⁹ Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795). Budapest, 1970. 417–418; Kapronczay 2003. 233.

²⁰ Szelestei N. 1983. 418,0 431.

²¹ Erről bővebben más hivatkozásokkal Kapronczay 2003. 234–235.

vel széleskörű levelezésben állt a korszak tudósaival. Debrecenbe és Sárospatakra ő közvetítette a tudós társaság dolgát és kapcsolatban volt az erdélyiekkel is, akik szintén tudós társaság, illetve protestáns egyetem létrehozását fontolgatták ekkortájt. Szelestei N. László kutatásaiból tudható az is, hogy 1771-ben Tersztyánszky levélben tájékoztatta Dobai Székelyt és Cornidest az *Anzeigen*ről, valamint arról a szándékról, hogy a lap köré szervezzék a legkiválóbb magyarországi tudósokat. Dobai Székelytől remélte, hogy a felvidéki és tiszántúli tudóstársakat tájékoztatja, míg Cornidesre az erdélyieket bízta. Dobai Székely Sámuel ekkor már öreg volt, a gyűjteménye egy részét is eladta, de ennek ellenére az *Anzeigen*hez kapcsolódó tudósok szervezésében és adatokkal való ellátásában közreműködött.²²

Kollár Ádám ismerte Bél Mátyás műveit és tudományos hagyatékát, és ez adta még 1761-ben az ösztönzést számára egy honismertető társaság létrehozására, és a magyarországi tudósok összefogására. Az *Anzeigen* is ezt a szellemet képviselte. A lap célja az egész monarchia számára közhasznú ismeretek nyújtása volt, és egyenes folytatása azoknak a 18. századi magyarországi törekvéseknek, amelyek Bél Mátyás óta, a honismertető iskola programjának megfelelően, az ország természeti, földrajzi és történeti viszonyainak megismertetését vállalta.²³ A folyóiratnak állandó rovatai voltak, így a Legfőbb rendeletek, a Tudományok, a Földművelés, a Természettörténet, a Magyar történelem és végül a Vegyes hírek. Jellemzőnek tarthatjuk, hogy a jelentősebb tanulmányok folytatásban és az írások általában aláírások nélkül jelentek meg. Például Augustini ab Hortis Sámuel is csak a 39. fejezet végén írt abH szignó alapján lehetett azonosítani. Úttörő volt az *Anzeigen* abban a tekintetben is, hogy a Vegyes hírek című rovatban olvasói leveleket közöltek.

A lap és írói elkötelezett hívei voltak a bécsi felvilágosodott abszolutista törekvéseknek, amelyek középpontjában a racionalizmus és a közhaszonra való törekvés állt.

1773-tól a lap anyagi gondokkal küszködött, csökkentették a rovatok

²² Uo. 431.

²³ Kókay Gy. 1970. 63. Szelestei N. L. 1983. 430.

számát, és Tersztyánszkyék ezért a témaköröket leszűkítették Magyarország természeti és történelmi ismertetésére. Augustini ab Hortis Sámuel is 1775–1776-ban jelentette meg folytatásokban cikksorozatát a magyarországi cigányokról.

A folyóirat 1776 júniusában megszűnt, aminek egyik oka az volt, hogy a szerzők távoli lakhelyük és elfoglaltságuk miatt nem tudtak mindenben eleget tenni a szerkesztői kívánalmaknak, valamint kevés volt a támogató. A folyóirat jelentőségét bizonyítja, hogy az *Anzeigen* megmaradt példányait Mária Terézia megvásároltatta a magyarországi középiskolák számára iskolai használatra.²⁴

Szepes vármegye cigány népessége Augustini korában

Szepes vármegye a 17. század óta fontos átmenő területe volt a Lengyelország és a Kárpát-medence közötti cigány migrációnak. Amikor a 17. század első harmadában meglepő hirtelenséggel új társadalmi karakterű cigány csoportok tűntek fel a Királyi Magyarország területén, a törvényhatóságok közül Szepes vármegye az elsők között hozott statútumot 1624-ben. Érdemes itt is idéznünk ezt a kutatók által gyakran hivatkozott forrást, mert a 18. században is létező, Augustini által is ismert probléma társadalmi hátterét körültekintően fogalmazza meg:

Mivel ezekben a vészterhes s mindenféle veszélyes háborgástól forrongó időkben, mikor minden a vesztébe rohanni s fokról fokra fölfordulni látszik, s bármerre nézel, biztos helyet nem látsz, még a cigányoknak eme egyiptomi nemzetsége is, mely egyébként szánalomra méltó lenne nyomorúságos kóbor élete miatt, fölvévén a csavargók szokását [s nevét is], hajdúk módjára fölfegyverkezve a megye birtokát támadja, a szegény népet fizetésre kényszeríti, s mi megvetésre méltó, a szegény nép lovait ellopja, s a szomszédos Lengyelországba hajtja, úgyhogy a háború viharaitól amúgy is épp eléggé meggyötört és kimerített nyomorúságos nép alig tengeti magát. Ezért hát egyhangúlag elhatározott, hogy az összes cigány minden késedelem nélkül s azonnal a megye falvaiból s városaiból

²⁴ Kapronczay 2003. 244.

egyaránt kiűzessék s kivetessék, s soha többé a megyébe be ne fogadtassék. És ha bárki, nemes vagy polgár, közülük némelyeket befogadván, őket bármilyen módon őrizni vagy védeni törekednék, úgy az effajta védelmezőt a járási szolgabíró azonnal a megyegyűlés elé idézi, ahol ezekről ő maga vedője révén számot fog adni.²⁵

A 18. században a hétéves háború (1756–1763) alatt és után, majd Lengyelország első felosztását (1772) követően folyamatosan érkeztek újabb csoportok Lengyelország felől a Felvidékre, de ennek részletes története még nincs feltárva. A lengyelországi kutatásokból tudjuk, hogy oda Moldvából és Németországból is érkeztek cigányok, amiből azt feltételezhetjük, hogy a Lengyelországból Magyarországra jövő cigányok előzőleg ezekben az országokban tartózkodtak. Az idegeneket ebben az időben gyanakvással fogadták, különösen ha feltételezhető volt, hogy útjuk a hubertusburgi békében újjalag Poroszországnak juttatott Szilézián át vezetett.²⁶

Augustini korára sajátos helyzet alakult ki. Szepes vármegye lakosai eltérő, gyakorta egymásnak ellentmondó tapasztalatokat szereztek az idegenből érkező, illetve a saját területükön már régebb óta ott élő letelepedett cigányokról. A cigányokkal szemben kettős attitűd alakult ki, amely Augustininál sokszor elválaszthatatlanul összemosódik.

Amikor az *Anzeigen*ben részletekben megjelent a tanulmánya, a Szepesség területén nem élt nagy lélekszámú cigány népesség. Szepes vármegye közel 250 településének csak egyötödében éltek cigányok. Az 1768-as országos cigányösszeírás szepesi adatai²⁷ szerint 155 család, 648 fő. Az összeírásban szereplő 56 település közül a következőkben élt 20 főnél nagyobb lélekszámú cigány népesség:

²⁵ A latin szöveg kiadva: *Corpus Statutorum Municipalium*. II/1. 131–132. Magyar fordítása Klima Gyulától in: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István (szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban (1422–1985). Kossuth K. Budapest, 1986. 101.

²⁶ Nagy Pál: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. CS. V. M. Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszék. Kaposvár, 1998. 248.

²⁷ Szepes vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 1768. fasc. 68. nro. 33. (Lőcse).

1. járás: Nagyszalók: 21, Toporc: 21; 2. járás: Kubach: 21, Smisan: 42, Csépanfalva: 25; 3. járás: Remethe oppidum: 23.

Arra, hogy Szepességben miért élt kevés településen cigány népesség, nem adható egyokságú magyarázat. Több feltétel együttesen határozta meg azt, hogy egy adott terület mekkora cigány népességet tudott befogadni.

Késmárkon és Lőcsén, a két szabad királyi városban nem éltek cigányok. A szabad királyi városok számára I. Lipót 1703-ban kiadott rendelete biztosította azt a jogot, hogy saját maguk döntsenek a cigányok kiűzéséről vagy megtűréséről.²⁸ Az egykori Királyi Magyarország gazdaságilag fejlettebb térségeiben és szabad királyi városainak többségében nem volt szükség a cigányokra, nem voltak a cigányok által elfoglalható szabad kézműves pályák, a polgárok bezárkóztak saját világukba és védtek gazdasági érdekeiket minden lehetséges konkurenciától.

Szintén nem éltek cigányok a középkor óta autonóm egységet alkotó ún. XVI szepesi városban sem, amelyeket Luxemburgi Zsigmond 1412-ben elzálogosított II. Ulászló lengyel királynak, s visszaváltásuk éppen Augustini korában, 1772-ben történt meg. E városok sorába tartozott Szepesszombat is, ahol Augustini ab Hortis egyházi szolgálatát teljesítette.

Nem találunk cigány népességet a 18. században az ugyancsak középkori eredetű autonómiával rendelkező, és nem a vármegyei közigazgatás alá tartozó ún. Lándzsás Székben (Sedes Lanceatorum), másképpen Dárdások tartományában sem, amelyhez 14 település tartozott.

Augustini korában azokon a szepesi településeken éltek cigányok, amelyek a vármegyei közigazgatás joghatósága alá estek és a megye más településeihez képest kevésbé voltak polgárosultak és nem volt fejlett céhes iparuk és kereskedelmük. A településeknek ezen a csoportján belül a cigány népesség nagyobb koncentrációja ott figyelhető meg, ahol a földesúri birtokon nagyobb volt a munkaerejük és kézműves tudásuk iránti

²⁸ Siklóssy László: A régi Budapest erkölce III. k. Budapest, 1922. 71; Dömötör Sándor: Mióta muzsikuskok Magyarországon a cigányok? Ethnographia, 1934. 161.

igény, illetve ahol a vásártartás révén nagyobb volt a forgalom. Azoknak a településeknek, ahol nagyobb számban éltek cigányok, a megye legjelentősebb földbirtokosai voltak a tulajdonosai. Nagyszalók, Smisan és Remete helységeknek Csáky János főispán, Toporcznak Görgey Sándor, Csépanfalvának Máriássy Xavér, Kubachnak pedig az egri jezsuiták voltak a földesurai.

Az 1768-ban összeírt 155 családfőből 140 mestersége *faber*, illetve *faber ferrarius*, azaz kovács volt. További 8 fő *fidicen* vagyis zenész, 1 fő a muzsikálást és a kovácsolást is űzte, 1 fő gyepmester, 5 főnél pedig nincs feltüntetve mesterség. A zenészek egytől-egyik Csáky főispán birtokain éltek, főként Margitfalván (Margetzan, Margecany).

Összességében Szepes vármegye példázza azt az általános történeti tendenciát, hogy a cigány népesség területek és települések közötti megoszlása összefüggésben áll a gazdasági élet fejlettségével és a városiasodással. Ez egyúttal etnikai korrelációt is jelent. Azoknak a településeknek a népessége, ahol nem éltek cigányok, teljesen vagy túlnyomó többségben német volt. A fejlett céhes iparral, kereskedelemmel és pénzgazdálkodással rendelkező, sajátos jogrendet, mentalitást és erkölcsöt képviselő cipszerek városaiban nem nyílt gazdasági tér a cigányok számára és nem is látták őket szívesen. Ezzel szemben a főleg magyarok, szlovákok és ruszinok által lakott településeken kiszolgálhatták a földesúri és paraszti agrárgazdálkodás igényeit, ám a céhes keretekben működő meghatározó kézműves ágazatok itt is el voltak zárva előlük. A szintén Csáky főispán birtokaihoz tartozó Gölnicen pl., ahol 1768-ban 16 cigányt írtak össze és nevezetes volt a dróthúzó és késcsináló iparáról, magyar és német mesterek tartották kézben ezt a két ágazatot, amit egyébként a cigányok is ügyesen műveltek.

Augustini tapasztalatai és írott forrásai

Augustini ab Hortis Sámuel életének mindennapi személyes vonatkozásairól különösen keveset tudunk, ezért nem könnyű arra válaszolni, honnét volt a cigányokról való köznapi tudása és tapasztalata. Sem szülőhelyén,

Kakaslomnicon nem találkozhatott cigányokkal, sem azokban a városokban, ahol koraiifjúságában tanult. Talán a magyarlakta Kuntapolcán találkozhatott cigányokkal, de a későbbiekben sem Lőcsén, sem Késmárkon nemigen volt erre alkalma. Szepesszombat is jelentős szepességi város volt, virágkora éppen a 18. századra esett. Német és kevés számú magyar és szlovák polgárai szigorúan elzárkóztak az idegenek betelepülése elől, gondoskodtak a „kebelükben” felállított rendőrségről, és a 18. század második felében a 16 szepességi város területéről kitiltottak minden zsidót is.²⁹ Cigányok bizonyosan nem éltek sem Szepesszombaton, sem filiájában Michelsdorfban. A szepesszombati vásárokon viszont láthatott Augustini esetenként cigányokat.

Augustini ab Hortis Sámuelnek esetleg ásványtani kutatásai során, amikor bejárta a Tátrát, a Tátra alji falvakban nyílt lehetősége cigány csoportok megismerésére, és a tapasztalatok gyűjtésére még 1775 előtt. Ez a kérdés további kutatásokat igényel. A Poprád völgyéről készült topográfiaja, amelyhez a cigány monográfiája után gyűjtötte az anyagot, nem tartalmaz még utalást sem cigányokra, noha minden település bemutatásánál feltüntette a nemzetiségi, nyelvi és felekezeti összetételt.

Esetleg feltételezhetnénk, hogy mint neves, tudós hírben álló evangélikus lelkész bejáratos volt a módos családokhoz, minden bizonnyal részt vett olyan családi ünnepeken, ahol cigány zenészek zenéltek. Talán ennek lehetne köszönhető, hogy zenész cigányokról írt a legtöbbet és a legelismertbben. Ennek ellentmond, hogy a 18. század második felében a szigorú puritanizmus jegyében a szepességi városokban városi statútumok korlátozták a keresztelő, a menyegző és a temetés nagyszabású megünneplését, így nehezen hihető, hogy cigány zenészeket fogadtak volna meg ezekre a családi eseményekre.³⁰ Ezek a puritán intézkedések magyarázhatják, hogy Szepesben oly kevés volt ekkortájt a cigány muzsikuskok száma, miként azt fentebb már említettük. Augustini szűkebb környezetében egyáltalán nem éltek cigány zenészek, tapasztalatait vármegyei ren-

²⁹ Sváby Frigyes: A Lengyelországnak elzalogosított XVI. Szepesi város története II. k. Lőcse, 1895. 270.

³⁰ Sváby Fr. 1895. 268.

dezvényeken, esetleg a főispán környezetében szerezhette, más vidékek cigány zenészeiről pedig egykori iskolatársaitól és más szerzőktől.

Minden esetre művének egyik legnagyobb értéke a személyes tapasztalatok megfogalmazása, és ezek ütköztetése az írott források megállapításaival.

További kutatást igényel Szelestei N. László véleménye, miszerint Czirbesz Jónás András, iglói műgyűjtő segítette volna Augustini anyaggyűjtését a cigányok történetének és szokásainak leírásához.³¹ Közelebb visz Augustini forrásaihoz Tersztyánszky és Cornides Dániel 1775–1776-ban az *Anzeigen*ről folytatott levelezése.³² Ebből közöl részletet Szelestei N. László, amiből kiderül, hogy Tersztyánszky segítséget kért Cornides-től barátai számára is, anélkül, hogy megnevezné a személyt, aki számára anyagot kér. Ehhez a szöveghez tartozó 62. sz. lábjegyzetben idézi a német nyelvű levél részletét.

„Einer meiner Freunde, ein fleissiger Mitarbeiter an den gelehrten Anzeigen, bewogen durch die Allerhöchste Sorgfalt, unserer gnädigsten Landesmutter, für die Regierung des armen *Ziegeunervolks*, arbeitet an einen Versuch, die Geschichte dieser Nation betreffend, ihren Ursprung, Sitten, Gewohnheiten, Lebensart, Kleidung, Krankheiten, Laster und Ausschweifungen, Sprache und dergleichen betreffend. . . .” – „Die Stelle aus dem Muratorius von den Ziegeunern, hat Herr v. Tersztyanszky schon mit uns communicirt. Ich vermuthete gleich, es muss diese Anekdote von Ihrem Fleiss ferrühren. Vielleicht wird Herr Past. Seyfert dem ich dieserwegen auch gebeten, gute Materialien zur ziegeuner Geschichte für mein Freund, verschaffen.”³³

Augustini ab Hortis Sámuel hatalmas műveltségű humanista tudós volt, aki korai fűsűsége óta a természettudományos ismeretek mellett szorgalmasan gyűjtött az európai és a hazai cigányokról fellelhető minden történeti forrást. Valószínűleg a 18. században egész Európában ő ismerte a legalaposabban a cigányokról szóló történeti kiadványokat. Az *Anze-*

³¹ Szelestei N. L. 1989. 99.

³² Szelestei N. 1983. 433-434.

³³ Szelestei N. 1983. 434.

igenben közölt sorozatában 57 db 15–18. századi műre hivatkozott, illetve idézte azokat. Viera Urbancova feltételezi, hogy ezek az irodalmak a késmárki evangélikus gimnázium könyvtárában voltak, és Augustini rektorhelyettes időszaka alatt további forrásokkal gazdagította azt.³⁴ Ellentmond a feltételezésnek, hogy Augustini 1758 és 1761 között, mindössze három évet tanított Késmárkon, majd 20 évvel korábban, mint ahogy cigányokról szóló művét írta. Lehetséges az is, hogy már a külföldi tanulmányai során, majd a késmárki gimnázium könyvtárában találkozott azokkal a történeti irodalmakkal, végül tudatosan gyűjtötte azokat, amelyeket később felhasznált munkájához. Mindenesetre a műben hivatkozott és idézett munkák bibliográfiai jegyzékét is közöljük,³⁵ már csak azért is, mert e listának úgy gondoljuk önmagában is forrásértéke van.

Mindezek alapján feltételezhető, de konkrét adattal jelenleg nem bizonyítható, hogy Augustini cigányokra vonatkozó ismeretei származhattak a külföldi tanulmányai idején olvasott, esetleg gyűjtött könyvekből. De származhattak a családi könyvtárból, feljegyzésekből, hisz többgenerációs értelmiségi családból származott, ahol a tudományt tisztelték és művelték. Bizonyára a késmárki evangélikus gimnázium gazdag könyvtára is segítette ismeretei bővítését.

Ezek csak feltételezések, ami azonban bizonyítható, hogy akár egyedül, akár Kollárral szerkesztette Tersztyánszky az *Anzeigent*, hosszú időn át kapcsolatban állt Dobai Székely Sámuellel. Dobai pedig – az *Anzeigen*-beli tanulmány megírásakor mindenképpen kapcsolatban állt Augustinival. Augustini a cigányokról szóló munkájában a cigány nyelvről szóló fejezetben az „egyik tudós barátunk és hívünk” kifejezést használja. Ez a személy pedig, aki őt Vályi István szójegyzékéről tájékoztatta, a lábjegyzet szerint Dobai Székely Sámuel volt. Augustini egyéb helyeken is gyakran említi Dobai Székely Sámuel. Egyik forrása tehát Dobai Székely Sámuel volt.

³⁴ Urbancova V. 1994. 93.

³⁵ Augustini ab Hortis Sámuel cigányokról készült monográfiájának jegyzetekben idézett munkák bibliográfiai adatokkal kiegészített jegyzékét a fordító, Magyar László András készítette el.

Hasonlóképpen nyilvánvaló, hogy a másik forrás – szintén Tersztyánszky közvetítésével – Cornides Dániel és feltehetően további erdélyi értelmiségiek voltak.

Mivel a cigányokról szerzett közvetlen tapasztalatok is csak feltételezhetők, a zenészekről és néhány más foglalkozásról pedig Szepességben semmiképpen sem szerezhett széleskörű ismereteket, Augustini munkájának létrejöttét és hatalmas forrásanyagát annak az értelmiségi kapcsolatrendszernek tulajdoníthatjuk, amely a tudós társaság eszméjéhez kapcsolódva az 1770-es években átfonta a Kárpát-medencét, és egy ideig gyakorlatban is megszerveződött az *Anzeigen* körül.

Augustini cigányokról szóló munkája szorosan az 1770-es évekhez kötődik, az *Anzeigen*, illetve az ott koncentrálódó tudományos élénkülés nélkül talán meg sem született volna. Tersztyánszkyknak a Cornideshez intézett, fentebb idézett levele alapján az is kitűnik, hogy Augustini a részletekben megjelenő cigány tanulmányához menetközben is kapott információkat.

Augustini cigányokról szóló műve

Amikor a cigányok Európa nyugati felén megjelentek, törvényszerűen szembe kerültek a többségi társadalom megszilárdult letelepült életformájával és értékrendjével. Másrészt számolni kell azzal, hogy a középkori embert az állandó fenyegetettség érzése uralta. Idegen népek – hunok, tatárok, törökök; rablók, háborúk, járványok, természeti csapások. Ez a fenyegetettség érzés vetült ki minden idegenre, így a cigányokra is. A rendre visszatérő ínséges időszakokban mindenki ellenséggé válhatott. Ráadásul a veszélyeket gyakran külső erőknek tulajdonították, így a legegyszerűbb volt a mást, az idegent, az ismeretlent okolni a járványokért, a természeti csapásokért. Zsidók, cigányok, máshol a protestánsok, a katolikusok, vagy a boszorkányüldözések mögött is gyakran természeti csapások, elhúzódo ínséges időszakok álltak.

Ismert az is, hogy minden valamilyen szempontból körülhatárolt, zárt – lokális, etnikai, felekezeti, eszmei – emberi közösségre jellemző, hogy

a kívülről jövővel, az idegennel, a *gyűtmenttel* szembeni attitűd elutasító. Ez igaz, ha a közösségbe csak egy ember kerül be kívülről, de ez az elutasító-védekező attitűd a kívülről jövők számának növekedésével erősödik. A cigányok mindig csoportként jelentek meg, így velük szemben az elutasítás erős és közösségi volt.

A 15. század végétől, különösen a 16. századtól Európa nyugati felel-
tebb felén a cigány nemcsak idegent, *mást* jelentett, hanem hozzákötődött a szegény, a koldus, a csavargó, az ingyen élő tartalom is. Aki maga tehet helyzete sanyarúságáról, bűnös tehát, így a 17. századtól törvényes keretek között megjelenő koldus- és szegényellenes törvények kiterjedtek a cigányokra is, sőt erősítették illetve legitimizálták a cigányellenes törvényeket, amelyek végső célja a cigányok elűzése volt.

Ugyanebben az időszakban, a 16. század végétől terjedtek el Európában azok a tudományos történeti munkák, amelyekben megjelentek azok a cigányokkal kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek és közhelyek, amelyek nagy része ma is közszájon forog, és meghatározza a cigányokhoz való viszonyt.³⁶

Augustini ab Hortis Sámuel cigányokról szóló tanulmányosorozata sajátos tudománytörténeti időpontban keletkezett. A ma ismert tudományterületek még nem alakultak ki, illetve nem váltak külön. Sok területen azonban már létrejöttek azok a filozófiai, fogalmi és szakmódszertani alapok, amelyeken építkezve néhány évtized múltán kifejlődtek a modern diszciplínák. Például Mabillon és a modern forráskritikai szemlélet alapját jelentő diplomatika megszületése után vagyunk.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a szaktudományos kutatások számára fontos forrás e mű, és tartalmát, megfogalmazásait is ebben a kontextusban kell szemlélni. A korabeli cigányokra nézve negatív és bántó kifejezések ellenére európai összehasonlításban is Augustini volt az első, aki az évszázadok óta máig meglévő sztereotípiákat kritikailag szemlélte, és tudományos módszerekkel vizsgálta. Ő volt az első, aki rámutatott a cigányokról korábban írt művek valós vagy valótlan, gyakran tudománytalan

³⁶ Magyar L. A. 1998. 13.

voltára, és saját tapasztalatát, ismereteit is felhasználva témaköréről témakörre haladva az eddig legteljesebb történeti-néprajzi leírását adta a 18. század végi magyarországi cigányokról.

Augustini ab Hortis Sámuel egyik legnagyobb tudományos érdeme, hogy összeszedte és használta a cigányokról szóló korai európai történeti forrásokat. Forráskritikai módszerrel és tiszta logikai úton mérlegelte és cáfolta a forrásokban megjelenő negatív és bántó véleményeket a cigányokról. Pontosan látta, hogy a művekben a korabeli európai gondolkodásmód és vélemény, a korabeli tudományos elméletek, a hatalom érvei és közhelyei jelennek meg. Ezek a fogalmak és „állandó jelzők” a mindenkori hatalom véleményét és viszonyát tükrözték, és nem a magyarországi köznépi tudást és vélekedést.

Tudományos értékét emeli, hogy Augustini ab Hortis Sámuel a gazdag történeti források mellett saját tapasztalataira és megfigyeléseire támaszkodott műve elkészítésénél. Ő szakított először a cigányokkal kapcsolatban azzal a tendenciával az európai tudományosság területén, hogy a 16–18. századi szerzők, tudósok egymás negatív véleményét és leírását átvéve, időről időre a cigány csoportokkal szembeni ellenszenv, üldözés, gyakran kiirtásra való törekvés jogosságát bizonyították. Ő volt az első Európában, aki nem genetikai, hanem szociális alapra helyezte, és szocializációs kérdésnek tulajdonította a cigányok a korban deviánsnak ítélt viselkedését, és nem akarta őket sem tudományos módszerekkel, sem tapasztalatai alapján rossz színben bemutatni. Másrészt első volt abban is, hogy a cigány csoportok nyelvében, szokásaiban, szakmai és zenei tehetőségében, családi életében, akár életszemléletében (összetartás, életöröm és életigenlés) értéket látott, és lehetségesnek tartotta a magyarországi integrációjukat azzal együtt ugyanakkor, hogy az asszimilációs politikát is támogatta.

Augustini munkájának megszületését és kiadását az is inspirálta, hogy segítse a Mária Terézia nevéhez kötött civilizatorikus politikát. Miként Augustini korának rendezési politikája nem tekinthető szimplán asszimilációs politikának, az ő tanulmánya sem tekinthető e politika szimpla apológiájának.

Augustini gondolkodásában a felvilágosodás korának modern filozófiája húzódik meg. Történetfilozófiájának alapgondolata, hogy a történelemből a hétköznapi jelenségek is figyelmet érdemelnek és nem csak a kiemelkedően pozitívnak tartott események méltóak a felidezésre. Morálfilozófiájának alapgondolata az erkölcsi előrehaladás, amelyből néhány évtized múlva majd Buckle *moral progress*-teóriája is kifejlődik.

Augustini őszintén hitt abban, hogy a történelem az emberek erkölcsösebbé és jobbá válásának a története. És őszintén hitt abban, hogy az uralkodók és a kormányok kötelessége ennek segítése, és képesek is boldogabbá tenni az emberek életét. Úgy gondolta, hogy a saját korában élő cigányok jobbak a korábban élt cigányoknál és bölcs intézkedésekkel még jobbak lesznek. Saját korának és későbbi koroknak a közvélekedésével ellentétben Augustini szerint a civilizatorikus politikára nem a cigányok hitványsága miatt van szükség, hanem éppen értékességük miatt. Gondolkodásmódját nem „az emberiség söpredéke” és a „kutyából nem lesz szalonna” logikája határozta meg, hanem az a felismerés, hogy a cigány emberek ugyanúgy lehetnek „jó polgárok és hasznos honfitársak”, mint az ország bármely többi lakosa.

A felvilágosult gondolkodó világnézetében korának filozófiája összetalálkozik az egyházi ember szigorúságával, valamint a cipszer rend- és törvénytiszteletével. Szaktudományos felkészültségével és a cigányokra vonatkozó korabeli teljes ismeretanyaggal kiegészülve ezek együttesen teszik különlegesen egyedivé Augustini munkáját.

Az előszón kívül huszonegy fejezetből álló tanulmány logikailag jól felépített, rendszerezett egészet alkot, amely lehetőségeihez mértén megvalósítja szándékát: teljes képet nyújt a Magyarországon élő cigányokról. Augustini tanulmánya alapvetően történeti-néprajzi tematikájú. Jelentős arányban foglalkozik nyelvi kérdésekkel, a többi részben pedig olyan karakterológiai és szociográfiai megközelítésben szól a cigányokról, amit joggal tekinthetünk a szociológiai, pedagógiai és pszichológiai megközelítések előfutárának.

Egy fejezetben foglalkozik a cigányok társadalmi felemelkedésének

lehetőségeivel. Erkölcsi kifogásokat támaszt a cigányokkal szemben, de határozottan cáfolja korának azokat a szerzőit, akik a cigányokat az állam számára megtűrhetetlennek tartották, és a társadalmi realitással szembenézve keresi a cigányok társadalmi hasznossága mellett szóló érveket, a helyzetük javítását segítő pozitív megoldásokat. Augustini nem tartotta célravezetőnek a cigányok életébe történő drasztikus beavatkozást. Elsőként fogalmazta meg, hogy a cigányok életét befolyásoló kormányzati politikát csak a cigányok komplex tudományos megismerésére lehet alapozni. Azt, hogy beavatkozzanak-e a cigányok életébe és milyen mértékben és milyen módon, csak akkor lehet eldönteni, ha megfelelően ismerik őket. Ez a szemlélet a hazai politikában és tudományosságban 1893-ban tér majd vissza, az országos cigányösszeírás előkészítésekor.

Amikor Augustini saját korának cigány embereiről társadalomrajzot nyújt, a mai olvasóban ellentmondásos viszonyulást válthat ki. A cigány történelem és kultúra kutatását szakterületül választó mai kutató Augustini hivatkozásait olvasva nem csupán elismeréssel, hanem némi irigységessel is gondolhat az elődre, aki példaértékű módon ismerte a témájára vonatkozó európai szakirodalmat. A cigányok életmódját és erkölceit bíráló szövegrészeket bizonyára sokan bántónak, mai értékeinkkel ellentétesnek érezhetik. E vonatkozásban a gyermeknevelésről érdemes külön szólni.

Augustini pedagógiai nézeteiben is korának jellegzetes értelmiségije. Hisz a felvilágosodás pedagógiai filozófiájában és támogatja a társadalom intellektualizálására törekvő felvilágosult abszolutista államot és a racionalizmus híveként annak eszközzrendszerét is. Más szerzőkkel szemben már önmagában érdeme, hogy a cigányokat népnek tekinti, nem pedig az állam számára kártékony társadalmi zárványnak. Nem csak a morális fejlődésben hisz, hanem az emberek átnevelhetőségében is. Mai szóval élve a cigányok helyzetének javítását nem pusztán szociális kérdésnek tartja, hanem nevelési kérdésnek is. Mária Terézia rendeleteivel azonosulva, a megoldás egyedül lehetséges útját ő is a cigány gyermekek családból való kiemelésében látja. Támogatja, hogy a cigány kisgyermeket vegyék el szüleiktől, és egy idegen családban neveljék őket felnőtt korukig. Írja ezt,

miközben azzal is tisztában van, hogy „az efféle bánásmód a cigányok szívét legeslegérzékenyebb oldaláról sebezte meg”.

Eredeti célja szerint a cigányok társadalmi beilleszkedését segíteni hivatott *nevelőszülői* rendszer a gyakorlatban már a 18. században is sikertelen volt.³⁷ A későbbi történelmi fejlődés is bizonyította, hogy zsákutca.³⁸ Mégsem értelmezhetjük, vagy ítéelhetjük el Augustini nézeteit a mi aktuális jelenünkben érvényes normákhoz viszonyítva. A történettudomány 20. századi fejlődésének egyik legfontosabb mozzanata annak felismerése volt, hogy a múltbeli társadalmi cselekvők magatartását és gondolkodásmódját csak saját koruk értékrendszerében ítéelhetjük meg helyesen. Augustini elképzelései más korábbi és kortárs szerzőkhöz viszonyítva pozitívak, miként a Mária Terézia és II. József uralkodása alatt társadalomjobbító szándékkal kiadott rendeletek is humánusabbak voltak, mint Poroszországban vagy a német fejedelemségekben, ahol a legkegyetlenebb üldözésnek voltak kitéve a cigányok.

Augustini utóélete és korszerűsége

Augustini az *Anzeigen*ben megjelent cigányokról szóló művének hatása a későbbi cigánykutatásokra meghatározó volt. Mondhatjuk ezt akkor is, ha nem a szerzőre, Augustini ab Hortis Sámuelre hivatkoztak a későbbiekben, hanem csak az *Anzeigenre*, illetve az ott megjelent műre.

³⁷ Az erre vonatkozó korabeli rendeleteket l. Nagy 1998. 453–465. A gyermekek sorsáról Soós István: Cigánygyerekek sorsa a 18. században. *História*, 1997. 5–6. sz., 25–27. Nagy Pál: „Kicsinségemben elszakattam”. Cigány közösség, szocializáció és gyermekorsó Magyarországon a 16–19. században. *Educatio*, 1999 – nyár. 320–338.

³⁸ Az 1901-es gyermekvédelmi törvény, valamint az 1/1903-as B.M. sz. rendelet előírta, hogy valamennyi kóborló, kereset és munka nélkül, nyomortanyán, rendezetlen viszonyok között élő cigány család gyermekét 0–15 éves korig erkölcsileg és anyagilag elhagyottnak kell nyilvánítani és az állami gyermekmenhelyek kötelékében, külön erre szervezett nevelőintézetekben kollektív nevelésben kell részesíteni. 15 éves koruk után pedig el kell őket helyezni mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi munkahelyeken. A II. világháború után ismét alkalmazták e rendelkezéseket, kiegészítve azzal, hogy a cigány anyákat szülés előtt 3, szülés után 7, összesen 10 hónapra menhelyi gondozásba vegyék. Erre vonatkozó 1948. évi iratok: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, XXIII. 23. b. 2. doboz.

H. M. G. Grellmann először 1783-ban kiadott monográfiája a legismertebb e témában, több kiadást is megért, lefordították angolra és franciára.³⁹ A második, sokban változtatott és kibővített kiadás Göttingenben jelent meg 1787-ben.⁴⁰ Az Előszóban Grellmann a források között kiemelte az *Anzeigen*ben megjelent sorozatot, és rámutatott arra, hogy e munkáig soha senki nem gondolt arra, hogy ezeknek az elesett embereknek a szokásairól és sorsáról részletes, összefoglaló művet írjon.⁴¹ Kötetének első fejezete a 199. oldalig tulajdonképpen Augustini rendszerét követi *A cigányok leírása az életmódjuk, szokásaik és tulajdonságaik alapján* fejezetcímmel. És ahogy Viera Urbancova megjegyezte, Grellmann sokat átvett Augustini munkájából anélkül, hogy nevére hivatkozott volna.⁴² Látni kell azonban azt, hogy Grellmann sem, mint ahogy az utókor 1994-ig nem tudta, ki írta az *Anzeigen*ben megjelent sorozatot. Nem hivatkozhatott Augustinira, de minden esetben hivatkozott a folyóírára, pontosan megadva a kötet- és oldalszámot is.

A cigányok étele és itala illetve *A cigányok öltözete* című szakaszokban Grellmann például teljes részeket átvett Augustini munkájából, de lelkiismeretesen jelezte az idézetek leelőhelyét is.⁴³ Sőt sajnálkozva az *Anzeigen* 1776-os megszűnésén, teljes egészében közölte *Egy magyar nemes asszony írása a magyarországi cigányokról* című olvasói levelet, amely lezárta Augustini művét 1776-ban.⁴⁴

★

³⁹ Grellmann, H. M. G.: Die Zigeuner: Ein historischer Versuch ueber die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung. Dessau and Leipzig, 1783; 2. bővített és javított kiadás, Göttingen, 1787. angolul: Dissertation on the Gypsies, London, 1787; 2nd ed., London, 1807; franciául: Metz, 1788 és Paris, 1810.

⁴⁰ Grellmann, H. M. G.: Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung. Göttingen, Johann Christian Dietrich, 1787.

⁴¹ Grellmann, H. M. G. 1787. VI–VII.

⁴² Urbancova V. 1994. 93.

⁴³ Grellmann, H. M. G. 1787. 43–46; 62–66.

⁴⁴ Uo. 195–199.

Augustini művét napjainkban is úgy olvashatjuk, mint modern tudományos feldolgozást, nem pedig mint tudománytörténeti érdekességet. Elősként ismerte fel a cigány kultúra kettősségét: a cigány csoportok közötti egység és különbözőség együttes meglétét. A cigányok közötti azonosságot a népkarakterológiában fogalmazza meg, „közös jellemvonásnak” nevezi, míg a különbözőségeket főként a viseletben és a mesterségekben fedezi fel.

Augustini az első szerző magyarországi és európai (!) vonatkozásban, aki a társadalmi különbségek mellett tisztán látja a cigány csoportok közötti több szintű területi és kulturális különbségeket. Egyrészt az Európa más országaiban élő cigányokhoz képest a hazai cigányok egyedi sajátosságait, másrészt Magyarországon belül az erdélyi cigányok különbözőségét az ország más területein élő cigányoktól.

Rendkívüli érdeme Augustininek, hogy észreveszi, hogy a cigányok-ról író szerzők egy bizonyos cigány közösségről szerzett tapasztalataik alapján fogalmazzák meg általánosításokat a cigányok összességéről. Ez szerzőnk egyik legmodernebb és legaktuálisabb gondolata, őt követően csak a 20. századi kulturális antropológiai cigánykutatásokban ismerik azt ismét fel.

Hasonlóképpen fontos annak felismerése, hogy a régebbi szerzők munkáiban leírt állapotokhoz képest változások következtek/következhetnek be, amelyeket értelmeznünk kell, hogy megértsük saját aktuális jelenünk állapotait. Ez Augustini kritikai személetének egyik alappillére. A mai kutatások számára is irányadó Augustininek az a módszere és szemlélete, hogy egy jelenbeli népcsoportról csak történeti kontextusban lehet gondolkodni, és számolni kell az évszázadok folyamán más népektől átvett kulturális elemekkel is.

Napjainkban is aktuális Augustininek az a történeti vonatkozásban megfogalmazott megállapítása, hogy a cigányokról író szerzőket nem csupán az érdeklődés és az ismeretanyag befolyásolja, hanem a cigányokkal szembeni attitűd is. Annak okát, hogy a hazai cigányokról őt megelőzően nem jött létre átfogó munka, a cigányokkal szembeni megvetésnek tulajdonítja. Ez az attitűd a mai tudományosságban is jelen van. Az ellentmon-

dásos helyzet kezelésére adott javaslata is időszerű: ha egy tudományterületen periférikusnak, lenézettnek számít a cigányság kutatása, az nem arra indok, hogy elforduljunk a témától, hanem épp ellenkezőleg, inspirációt merítsünk belőle.

Deáky Zita etnográfus – Nagy Pál történész
Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar